

GELLÉRD IMRE

ELSŐ SZERTARTÁSKÖNYVÜNK: A *MODUS RERUM AGENDARUM*

Uzoni Fosztó István jól ismert egyháztörténeti munkájában említést tesz egy Dávid Ferenc korabeli liturgiai munkáról, amely az egyházi rendtartás (*Modus rerum agendarum in cultu divino*) címen volt egyházunkban mintegy száz évig forgalomban.¹ A mű eredetije elveszett, s ha mégis tudunk róla, azt Rádeczky Bálint püspöknek (1616–1632) köszönhetjük, aki 1626-ban a *Modus rerumot* átdolgozta, s a papok kezébe adta. De köszönhetjük Almási G. Mihály püspöknek (1692–1724) is, aki 1692-ben az ágendáskönyvből egy rövid kivonatot készített s hagyott az utókorra.²

A *Modus rerum agendarum* minden kétséget kizáróan a dávidferenci kor terméke. A Heltai-féle ágendáskönyvhöz való hasonlósága arra mutat, hogy szerkesztésében a nagy író-reformátor és könyvnyomtató mester is részt vett. Mélységesen újító szelleme és kíméletlen bíráló tendenciája meg arra enged következtetni, hogy maga Dávid Ferenc is közvetlenül részt vállalt a szerkesztés munkálataiban.³

Az Almási G. Mihály-féle summából ma már nehéz az eredeti anyagot kihámozni. Azonban az a tény, hogy mindkét püspök a liturgiai munkának az átdolgozások és kivonatolások után is az eredeti címet adta, felhatalmaz annak feltevésére, hogy a mű döntő arányban nem szinkretizmus eredménye, hanem eredeti munka.

A fennebb említett kivonatos példány az elvi fejtegetéseket mellőzve egyesesen a gyakorlati feladatokra tér rá. Az istentisztelet pontos liturgiáját – sajnos – nem adja. Azonban az istentisztelet egyes liturgiális mozzanataira tett bíráló megjegyzései nyomán szinte rekonstruálni tudjuk a szertartási sorrendet is. Lássunk néhányat a megjegyzésekből.

A *gyülekezeti éneklés* rendjén „a kántorok nem minden zsoltárt énekeljenek, hanem csak azokat, amelyek megegyeznek az Úr Jézus minket kötelező igaz tudományával.” A szerzők már jóval Szentábrahámi előtt követelik az ún. átkozódó zsoltárok mellőzését, „mint amelyek nem egyeznek meg az Úr Jézus nekünk szóló szent izenetével”. Az ének szövege legyen összhangban a dallammal. Az

1 Az 1667-iki Ágendás könyvig, sőt, azután is, hiszen a fentemlített ágendáskönyv a *Modus rerum* alapján készült.

2 Ennek a kivonatos munkának van még néhány példánya az Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárában.

3 Almási G. Mihály püspök az eredeti *Modus rerumot* Dávid Ferenc munkájának tartja.

újítás szükséges, de ez ne legyen ok „a régi szép nóták elvetelésére”. A kántor az énekeket tanulja meg, hogy „nevetség és botránkozás a gyülekezetben ne essék s hogy az éneklés helyett ne hallattassanak helytelen bögések vagy ordítózasok, melyek nem hogy Isten, de még emberek előtt is utálatosak”.

A *könyörgés* mind szellemében, mind megfogalmazásában öltön kollektív jelleget. A gyakorlatban ez az elv az imádság közösen történő mondásában jut kifejezésre, valamint abban is, hogy az imádkozók közös javakat kérjenek Istentől. Lényeges követelmény, hogy „a papok az ilyetén való közönséges könyörgéseket világos és értelmes szókkal formálják meg”. Az imádkozás szubjektív élmény jellege nem mentesíti az imádkozót az érthetőség és ésszerűség spontán követelménye alól. E kötelezettségeknek a *Modus rerum* a biblicitást is kész feláldozni. „Minthogy a Szentírásban vannak homályos mondások is, nem hibázik a prédikátor, ha az imát nem mindenütt formálja is a Szentírásból vett szóból, csak másképpen világosan legyen meggondolva és deklamálva.” Az érthetőség mellé szorosan zárkózik fel még egy lényeges követelmény: a méltóság. „Ne használjon a könyörgő alávaló szavakat.” Ezt a hibát azok követik el, akik a könyörgéseket szócsőnek tekintik mindennapos, sőt vulgáris tények közlésére.⁴

Az eredeti *Modus rerum* antifonákat is tartalmaz. Az Almási-féle kivonatos példány panaszkodik, hogy a „szívbugzogató antifonákat” istentiszteletünkől kezdik kihagyni.

A *prédikációról* vallott nézetei és bíráló megjegyzései a skolasztikus beszédszerkesztés egyes, még mindig dívó liturgiális csökevényeinek szatirikus rajza és egyben ostorozása is. A prédikáció ne legyen hosszú, de „legyen a nép értelméhez alkalmazott”. „Ne akarják a prédikátorok a magok bajokat a prédikáló székből igazítani.” A prédikáció célja nem pusztán a tanítás, hanem „a szív feibuzdítása igaz cselekedetekre, az isteni szent akaratnak a megteljesítésére, önön magunknak megtekелlésére”. Kétféle prédikáció (tanítás) van: „amelyek a hitnek különféle ágazatáról szólnak és... amelyek az embernek magaviseléséről szólnak”. Az elsónél fontos követelmény a „mocskolódások” (polémiák) kerülése, a másodíknál „az, hogy senkit meg ne sértsünk...” „Nézetes kötelességük a prédikátoroknak, hogy a virtusban elől járjanak, mindeneknek hív példát mutatván”. A dolgozat a korabeli prédikátoroknak szemére veti, hogy „mérték felett bölcselkednek a szószéken, holott a keresztény, jámbor ember szívet és lelket vár tőlük”. Úgy látszik, hogy a század végén a moralizálások korszakának a küszöbén, mintegy reakcióképpen a teologizálásra, prédikátoraink túlságosan szubjektívek igyekeznek lenni, a *Modus rerum* ugyanis így ír: „ne önön magunkat, hanem az

4 Az ilyen „ex temporalis” könyörgések ellen hadakozik Kriza János is „Kisded liturgikácskájában”: Az 1845-ik nagyenyedi zsinat éppen a fentemlített hiányosságokra való tekintettel rendeli el, hogy: a lelkészek az imát olvassák.

Atyát és az ő egyszülött fiát prédikáljuk”. Ha mégis önmagunkról is kívánunk prédikálni, cselekedjük azt úgy, miként Jézus és az apostolok: legyen a prédikáció bizonyágtéves az igazságról és a makulátlan keresztény életéről. Tartalmilag legyen a beszéd a tiszta evangéliumi hittel megegyező és mindenekfelett épületes. Tartózkodjunk a homályosságtól, csak tiszta gondolatokat s mélységes meggyőződést vigyünk szószerkekre. Ne legyünk személyválogatók „dicsérvén érdemek nélkül is a nagyokat és ostorozván ok nélkül a szegény pört”.

Az Enyedi korában megindult szószéki moralizálás, dacára annak, hogy ezt a sajátosan etikai imperativust maga a kor kényszerítette a szószékre, mégis mind tartalmilag, mind formailag a szószéki munkákat kissé elsekélyesítette. A *Modus rerum agendarum* a századfordulón ennek a folyamatnak a bírálataival, sőt ostorozásával bővül ki.

A *Modus rerum* az úrvacsorát összeköti a gyónással. Hogy miképpen történt a gyónás, erre nézve csak az eredeti ágendáskönyv adhatna felvilágosítást. Almási Mihály és a *Modus rerum* későbbi ismerői csak utalnak a gyónás gyakorlatára. Elégséges ismeretek hiányában is állítható, hogy a gyónásra vonatkozóan az eredeti *Modus rerum* sem tartalmazott többet és mást, mint amit és amennyit a Heltai-féle ágendáskönyv felölel. „Az úrvacsora előtt röviden legyen tanítás az úrvacsora természetéről”. Különös, hogy a dési komplánáció előtt is – talán a múlt csökevénye ez – egyes prédikátoraink hajlamokat árultak el Jézus imádása szellemében prédikálni. Közvetett úton erre utal a *Modus rerum* következő kijelentése: „lévén pedig ilyen helyen alkalmatosság az Úr Krisztusnak imáadására, gondunk legyen, hogy imádságunknak beszédét igazítsuk egyedül Ő Felségéhez (az Istenhez)”.

A *keresztelésnél*, akárcsak a többi szertartásoknál, nem a liturgiális feltételek a fontosak, hanem „a lélek, amellyel a keresztelendő megszenteltetik”, vitatott kérdés volt már a 16. században is, hogy a keresztelés alkalmával tartandó-e tanítás? A *Modus rerum* ezzel kapcsolatban így ír: „Mosogatáskor⁵ az atyák, anyák és mások jelenlétében a pap tartson tanítást röviden a kereszttség esszenciájáról.” Hát a hozzánk betérteket újrakereszteljük-e? Nem – feleli a *Modus rerum*. Mi a mások által végzett kereszttséget is elismerjük, hiszen mindnyájan egy Pásztornak, ama Jézus Krisztusnak vagyunk a juhai, még ha különbözünk is egymástól. Nem volna-e helyes – kérdezi tovább a mű – ha a betérteket híthűségükről megeskettők? Unitárius ember erre csak egy feleletet adhat: nem! „Ha valakit a jó lelkiismerete az igazságnak a vallásában meg nem tart, az esküvés sem tartja meg”.

Az *esketés* – a vőlegény és menyasszony összeszentelésének megáldása – a *Modus rerum*ban fontos helyet foglal el. Megjegyzésre méltó, hogy más szertartásokhoz viszonyítva a *Modus rerum* a házasság kérdésében elfoglalt liturgiai ál-

5 A keresztelés régi neve.

lásponjtja a legkevésbé labilis.⁶ A házasságkötést megelőző ún. kikérdezés már a munka keletkezésének idején – tehát a 16. század végén – szokásban volt. Mint érdekességet megjegyezhetjük, hogy a régi esketési formulának azt a részét, hogy „ha ő kegyelme is (ti. a férfi) a szent házasságnak tisztaságában mindvégig állhatatosan megmarad”, a *Modus rerum* felsőbb utasításra hivatkozva törli. A tolerancia és 1568 szellemének alkalmazása sehol sem jut kifejezésre frappánsabb módon, mint a következő utasításban: „Ha a más felekezetű házastárs a maga értelmé szerint kívánná a hitet elmondani, nincs miért ne mondathatná el azt vele a parohus.”

„A betegeknek illendősegesen megcselekedett meglátogatásáról, vigasztalásáról és erősítéséről” szóló fejezet világosan tükrözi, hogy a *cura pastoralis* a 16. és 17. században a liturgiális jellegű cselekmények sorába tartozott. Az, hogy a betegek gondozásának halaszthatatlan jellegét a könyv külön kiemeli, még jobban meglep minket.

A 16. század végén az etikai tárgyú prédikációk korában egyes prédikátorok *temetési* orációkban a vigasztalásnak egy egészen különös formáját alkalmazták: a humort. A *Modus rerum* ezek ellen így ír: „minthogy a temetés nem komédia, hanem isteni szolgálat, abban a nevetségre indító szók tiltatnak mint a vigasztalásnak meg nem engedhető metódusai.” De tiltatnak a busás honoráriumok fejében készített és a régi ceremóniákra emlékeztető halotti búcsúztatók is. Legyen a halotti oráció is a tiszta jézusi szellem kifejezője. A temetési szertartás célja nem a halott agyondicsérése, nem hízelgés a hozzátartozóknak s nem is holmi túlvilági előnyök *ex opere operata* úton való biztosítása, hanem „tanítás mindenek felett, azután vigasztalás és tisztesség megadás. A temetés nem a halottnak használ, hanem az élőknek, a halottnak csak az ő tulajdon jó cselekedetei használnak.”

Íme, néhány vonásban és – amint említettük – másodkézből a *Modus rerum* főbb mondanivalója. A folytonos reformáció elve alapján sokszor állapítjuk meg, hogy a ma unitarizmusra mennyire különbözik a régítő! Senki sem tagadhatja ennek a megállapításnak a hitelét. A *Modus rerum* azonban egy fontos figyelmeztetést tartalmaz: egyházi és vallási életünknek vannak területei, amelyeken a múlt és a jelen között ily nagy távolság nem tapasztalható.

Sajnáljuk, hogy a *Modus rerum* nem áll a maga teljességében rendelkezésünkre. De mint ahogy az archeológus néhány törött cserépdarabból a fenséges urnát képes megszerkeszteni (rekonstruálni), úgy mi is a *Modus rerum* ránk maradt töredékeiből kis történelmi fantáziával egy egész kor szertartási életének profilját vagyunk képesek megrajzolni. Ezt a profilt nemcsak bámulni kell, hanem ösztönzést is meríteni belőle szertartási életünk korszerűbbé tételére. S még valamire: egy korszerű, tekintélyes ágendáskönyv összeállítására.

6 Ugyancz tapasztalható Heltainál is.

PÉNTEK JÁNOS

BRASSAI
NYELVÉSZETI MUNKÁSSÁGÁNAK
KORSZERŰSÉGE

1. Több mint tíz éve már, hogy Brassai halálának 100. évfordulóján, 1997. május 22–23-án „A nyelvész Brassai élő öröksége” címmel közös emlékülést tartott a kolozsvári egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke és az MTA budapesti Nyelvtudományi Intézete. Ebből az alkalomból több más ünnepi rendezvény, megemlékezés volt Kolozsváron és Torockószentgyörgyön. A nyelvészeti konferencia néhány előadása is az Unitárius Püspökség imatermében hangzott el. A konferencia résztvevői megkoszorúzták Brassai sírját a Házsongárdi temetőben, Torockószentgyörgyön pedig az akkor avatott Brassai-domborművet (ilyen dombormű került fel a Bölcsészkar Brassai-termének falára is).

A konferencia résztvevőit nem csupán az emlékezés és a kegyelet hozta össze itt Kolozsváron. Sokan éreztük úgy, hogy a rendezvénynek tudományos és tudománytörténeti aktualitása van. Az előző század két utolsó évtizedében többek vizsgálatai nyomán egyre általánosabbá vált ugyanis az a felismerés, hogy Brassainak kimagasló eredményei vannak a mondatszerkezet leírásában és olyan alkalmazott nyelvészeti területeken, mint az idegen nyelvek tanítása, a fordítás, a nyelvművelés. Nem beszélve arról, hogy az ő nevéhez fűződik Erdély 19. századi legnevezetesebb oktatási reformja: az 1841-ben tartott unitárius zsinaton elfogadtatta, hogy a latin helyett a magyar legyen az oktatás nyelve. A magyar nyelvű tankönyvek és oktatási segédkönyvek tucatjait írta, hogy az anyanyelvű oktatásnak az eszközeit is megteremtse.

A tanácskozáson elhangzott előadások meggyőzően cáfoltak néhány, a Brassai polihisztorságához fűződő tévhitet. Az egyik ezek közül az, hogy hosszú életében évtizedenként változott az érdeklődési területe. A nyelvtudományhoz és főképp alaptémájához, a mondatszerkezet dualizmusához, illetőleg unitarizmusához viszont kétségtelenül mindvégig hű maradt. Abban is, hogy egészen idős korában az egyetem elemi mennyiségű professzoraként engedélyt kért arra, hogy előadásokat tarthasson a bölcsészkaron általános és összehasonlító nyelvészetből, valamint szanszkrit nyelvből.

Állhatatosan hű maradt *a módszerhez*, mint Szépe György mondta a konferencián, „megszállottja volt a módszernek. Az ő szóhasználatában a »módszer« egyszerre jelentette a filozófiai szintű »módszer«-t (vagyis az igazságra vezető utat), valamint a későbbi nyelvmetodikusok »módszer«-ét (mint a gyakorlati eredményre vezető fogások lépéseit)” (*Brassai Sámuel – többek között – mint al-*